

ВЧИТЕЛЬ І СУСПІЛЬСТВО: СУПЕРЕЧНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ?

Володимир Ковальчук, кандидат педагогічних наук, доцент
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ВЧИТЕЛЬ І СУСПІЛЬСТВО: СУПЕРЕЧНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ?

У статті проведено аналіз соціології сучасної вітчизняної освіти, зокрема показано реальне становище вчителя в суспільстві, матеріальне заохочення якого не відповідає інтересам ані самого вчителя, ані школи і освіти взагалі. Автор вважає, що будь-які зміни в українській освіті завжди будуть недостатніми без підвищення матеріального і соціального статусу вчителя.

Постановка проблеми. Освіта України сьогодні переживає період притаманних їй трансформаційних процесів, насамперед глобалізацію, гуманізацію та інформаційний прорив. Як зазначає Міністр освіти і науки України С. М. Ніколаєнко: “Реформування освіти в Україні є складовою процесу адаптації національної освітньої системи до змін, що відбуваються останні двадцять років у європейських країнах і пов’язані з визнанням значимості знань як рушія суспільного добробуту та прогресу” [2, 1].

Сучасна реформа освіти – це реальність, покликана забезпечити розвиток особистості в нових життєвих реаліях. Успіх реформи найбільшою мірою залежить майже від третини населення нашої країни – учнів і вчителів. Останніх в Україні налічується 546 тисяч осіб. Однак ще й донині система педагогічної освіти продовжує залишатися в полоні тоталітарних міфів і стереотипних уявлень про місію вчителя. Такого висновку дійшли фахівці Інституту післядипломної педагогічної освіти, які провели дослідження на тему: “Система педагогічної освіти та педагогічні інновації”. Це дослідження, як і ряд інших, здійснювалося в межах Програми підтримки вироблення стратегії реформування освіти, фінансованої МВФ і ПРООН.

Зокрема, як свідчать статистичні показники, кількість шкіл у державі за останні роки практично не змінилася, стабілізувавшись на позначці 21,2 тис. одиниць. А ось кількість студентів вищих педагогічних навчальних закладів останнім часом зменшилася на 3% [4]. Зате простежується тенденція збільшення кількості гімназій, ліцеїв та колегіумів. І, звичайно, дітей, які в них навчаються. Відповідні зміни внесено до навчальних планів, програм і підручників. Але тенденція ця, переконаний В. Г. Кремень, має дуже уповільнений характер. “Ми не повинні чекати кілька років, коли нинішні другокласники підуть у

10 клас профільної старшої школи, — підкреслив міністр. – Умови для профільного навчання дітей слід створювати вже і скрізь, де тільки можна, особливо у великих містах” [там само].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу проблем сучасної школи, зокрема, становища центральної фігури освітнього процесу – вчителя, звертаються і професіонали-вчителі, і адміністратори освіти, і соціологи, і стривожені батьки. Зрозуміло, що існує і цілеспрямований масив досліджень науковців, авторитетні голоси яких пробиваються крізь нашарування упереджень і непорозумінь різних суспільних сил. Значний науковий доробок у цьому напрямку напрацювали Г. Авдіянець, Г.С. Данилова, Г.Є. Зборовський, Ф.Г. Зіятдінова, В.Г. Кремень, О. Петрик, Ю. Сасенко, П. Семиволос, Г. Усатенко та інші.

Характерною рисою досліджень, що проведені нині, є інеузгодженість бачення основних чинників нинішнього стану освіти, і певна однобічність визначень, і непослідовність у поданні висновків. Відтак, **метою даної статті** є спроба комплексного визначення причин існуючої суперечності інтересів вчителя, який виконує важливу державну справу, і суспільства, яке невідповідно віддзеркалює роль вчителя через здійснення різноманітних державних програм.

Виклад основного матеріалу. Фахівці переконані в тому, що які б реформи нині не відбувалися в українській освіті, які б не пропонувалися ідеї щодо її змісту та новітніх технологій, вони завжди будуть недостатніми. Це насамперед пов’язано з тим, що найважливішою ланкою поліпшення якості освіти був і залишається вчитель. Проте якість підготовки педагогів у ВНЗ країни останнім часом погіршилась. До того ж з різних причин зі школи пішли кращі вчителі, а серед тих, хто залишився, чимало педагогів не відповідають вимогам, які

ВЧИТЕЛІ СУСПІЛЬСТВО: СУПЕРЕЧНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ?

ставити перед школою сучасна вища освіта і високотехнологічне виробництво. Як не сумно констатувати, але сьогодні лише 10% вчителів працюють на високому професійному рівні, і тільки 15% керівникам загальноосвітніх навчальних закладів притаманний демократичний стиль управління.

Надзвичайно гострою для сучасної школи є проблема її фемінізації. Серед працівників освіти 83% складають жінки. Тому актуальним напрямом трансформації української освіти є впровадження гендерного підходу в систему викладання, про що йдеться в багатьох міжнародних, а також державних документах, прийнятих Україною. Наприклад, підсумковий документ IV Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок (Пекін, 1995 р.) передбачає впровадження гендерної проблематики на всіх рівнях освіти. Надбанням українського парламентаризму стали напередодні IV Всесвітньої конференції ООН Рекомендації учасників парламентських слухань 12 липня 1995 р. "Про виконання в Україні Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок". Як підкреслюється в Рекомендаціях, "З метою формування об'єктивного сприйняття і розуміння питань історії та сучасного жіночого руху, місця та ролі жінок у суспільстві розробити стратегію виховання та формування нового світогляду по навчанню демократії. Запровадити відповідні навчальні програми, посібники, методичні рекомендації для вузів, технікумів і шкіл. Надавати підтримку у проведенні наукових, особливо соціологічних, психологічних та гендерних досліджень, спрямованих на поліпшення становища жінок у суспільстві" [5, 7].

Прийняття цих та інших документів зробило можливим запровадження у ВНЗ України з другої половини 90-х років XX століття гендерної та фемінологічної проблематики як в обов'язковій, так і в факультативній курси. Але і нині ставлення до них фахівців є неоднозначним, а жіноча проблема серед науковців залишається невизначеною і неперіоритетною для вивчення. Тим не менше, слід визнати, що "на нормотворчому рівні держава приділяє велику увагу проблемі адаптації навчальних програм ВНЗ з урахуванням гендерного аспекту. Водночас документи ще не стали основою діяльності викладачів вузів у реформуванні системи освіти, що створює перешкоди на шляху реалізації концепції рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві. Отож, на рівні правозастосування необхідно активно поширювати положення існуючих міжнародних та державних документів

серед працівників органів освіти, викладачів навчальних закладів всіх рівнів, дбати про підвищення правової культури як викладачів, так і студентів, учнів за допомогою використання активних методів навчання, інтерактивних та тренінгових методик, проведення навчальних семінарів та конференцій" [1, 12 – 13].

Професія педагога сьогодні втрачає свій престиж. Останнім часом окреслилася негативна тенденція відтоку педагогічних кадрів до інших сфер. На початку поточного навчального року в загальноосвітніх школах України не вистачало п'яти тисяч учителів. Щоб хоч якось заповнити ці вакансії до вчительської та виховної роботи останнім часом залучаються студенти педагогічних ВНЗ. Робоча група Міністерства освіти і науки України провела соціологічні дослідження у Києві, Харкові та Харківській області серед учителів загальноосвітніх шкіл. Виявляється, переважна більшість опитаних вибирали професію вчителя через любов до дітей та свого предмету, а сьогодні п'ята частина серед них готова поміняти її за будь-якої зручної нагоди. Найважливішими чинниками підвищення ефективності діяльності педагога вчителі відзначали підвищення соціального захисту та підвищення заробітної плати, а потім уже вказували на роль упровадження новітніх технологій та демократизацію навчального процесу в навчальних закладах.

Опитування також виявило і такий негативний чинник, як істотне перевантаження вчителів. Якщо робочий тиждень педагога становить 18 – 36 годин, то на проведення уроків припадає близько 15 годин, на підготовку до них – 5 – 7, на проведення позаурочних заходів – 5 – 8, на підвищення професійного рівня – 7. Близько 15% опитаних учителів працюють ще й за сумісництвом [6].

На жаль, сучасна система освіти України все ще позбавлена надійної державної підтримки як щодо посилення кадрового потенціалу і покращення фінансування, так і стосовно оплати праці педагогів, що не відповідає чинному законодавству. Запроваджена Кабінетом Міністрів України 28 березня 2002 р. національна програма "Вчитель" спрямована на надання такої підтримки. Подібні програми раніше приймалися тільки на відомчому рівні і стосувалися переважно наукового забезпечення роботи та підготовки вчителя. А ось метою нової державної програми є подальше реформування системи педагогічної освіти відповідно до вимог інформаційного суспільства. Основним завданням програми є оптимізація кадрового забезпечення навчальних

ВЧИТЕЛЬ І СУСПІЛЬСТВО: СУПЕРЕЧНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ?

закладів, модернізація системи підготовки педагогів, поглиблення міжнародної співпраці в педагогічній сфері, а також забезпечення достатнього фінансування підготовки і професійної діяльності педагогів. Для виконання цих завдань програма “Вчитель” реалізовуватиметься у три етапи з 2002 по 2012 роки, що відповідатиме переходу на нове утримання освіти та 12 років навчання.

Загалом програма “Вчитель” має досить конкретний характер. Вона містить перелік запланованих заходів, відповідальних за них, терміни виконання, орієнтовний обсяг фінансування за кожною позицією тощо. На реалізацію програми передбачено виділити 141 млн. грн. (у цю суму не входять гроші, заплановані на підвищення зарплат педагогів). Особливо слід наголосити на тому, що абсолютно новою в ній є позиція, яка стосується створення загальноосвітніх навчальних закладів інтернатного типу для підготовки сільської молоді до вступу в педагогічні ВНЗ. Такі інтернати функціонуватимуть при кожному провідному педагогічному університеті країни. Поетапно розписано у програмі “Вчитель” і план підготовки та видання комплекту навчально-методичних посібників із серії “Бібліотека вчителя”. Має вийти друком по 20 різних книг для викладачів кожного профілю.

Знайшло відображення в програмі й упровадження короткотргових курсів для вчителів тих класів, які будуть переходити на 12-річний термін навчання. Зокрема, сьогодні це актуально для педагогів третіх класів. Так само надалі буде супроводжуватися кожен клас нової школи. Передбачає програма “Вчитель” і розробку механізму погашення кредиту на здобуття вищої освіти і відсотків за користування ним. Однак у такий спосіб допомагатимуть далеко не всім, а лише випускникам педагогічних навчальних закладів, які працювали мінімум п’ять років за фахом у сільській місцевості [6].

На жаль, саме на селі соціальний рівень і статус учителя залишається найнижчим. Престиж фаху впав як ніколи. Наприклад, серед ВНЗ Вінниччини за попитом у абітурієнтів лідирують медичний та політехнічний університети. Вважається, що у педагогічний університет поступають слабші випускники шкіл, хоча конкурс при вступі до цього навчального закладу досить високий: на одне студентське місце налічується чотири претенденти. Однак кращі з педагогів-випускників, отримавши диплом про вищу освіту, минають школу і шукають високооплачувану роботу. Ті ж, хто поповнює ряди вчителів, усіма правдами й неправдами намагаються залишитися

у місті або хоча б у райцентрі. Пояснюється все досить просто: в селі вчителя-предметника, як правило, чекає малокомплектна школа, в якій він працюватиме на третину ставки. Щоб отримати повну заробітну плату “треба вибігати не менш як по трьох школах... Якщо ж село віддалене, там викладають вчителі-пенсіонери. Вони становлять шість відсотків від працюючих в області освітян. Якщо ж нема й пенсіонерів, учителі викладають самі те, що не викладали ніколи. В одному з сіл Могилів-Подільського району вчитель біології почав вчити дітей англійської мови. Коли сам був учнем, вивчав німецьку. Як читаються звуки найпоширеніших англійських фраз, його навчила донька. У Чечільницькому районі кожен шостий учитель додатково викладає не свій предмет. Вінницькі випускники інституту іноземних мов перекладають листи в шлюбних агенціях, працюють на фірмах, дають приватні уроки і невідомо, що ладні робити ще, аби не їхати в село” [8].

Співробітники відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України спільно зі службою “Социс-Гелап” ще влітку 1994 року здійснили загальнонаціональне опитування, аби дослідити стан та динаміку оцінок престижу професій серед населення країни. Повторне дослідження проводилося 1996 року. Респонденти репрезентували всі головні соціально-демографічні й соціально-професійні верстви населення з усіх регіонів України. Перелік професій і посад, запропонованих для оцінювання, містив 31 найменування. Сюди ввійшли різні за рівнем кваліфікації й освіти професії з царини як розумової, так і фізичної праці, а також зі сфери обслуговування. Індекси престижу професій розраховувалися за усталеною методикою як середні арифметичні значень 1; 0.5; 0; -0.5; -1. Вони приписувалися відповідям респондентів залежно від міри престижності кожної професії: 1 – дуже високий престиж у суспільстві; 0.5 – високий; 0 – середній; -0.5 – низький; -1 – дуже низький. Твердження та висновки про істотну відмінність в оцінках престижу ґрунтуються на статистично значущих відмінностях одержаних індексів на рівні 1% – 5%.

Очолюють рангований перелік з найбільше наближеними до одиниці індексами престижу посади керівника банку (0, 731) і міністра (0, 699), котрі представляють найвищі рівні сфери державного управління та управління фінансово-грошовими ресурсами. Незважаючи на кризу промислового виробництва в країні, посада директора заводу також залишається престижною (0, 554). Те саме стосується і роботи, пов’язаної

ВЧИТЕЛІ СУСПІЛЬСТВО: СУПЕРЕЧНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ?

з опрацюванням та прийняттям політичних рішень і законодавчих актів (посада депутата – 0, 511), як і з наглядом за їх дотриманням та правовим захистом (посада адвоката – 0, 485). До найбільш престижних потрапили також професії, які належать до поки ще нової, але вже цілком легалізованої й швидко зростаючої сфери підприємницької (0, 432) та комерційної (0, 430) діяльності.

Далі рангований ряд продовжується традиційними професіями висококваліфікованої розумової праці (лікар, учений, журналіст, викладач), престиж яких, окрім лікаря, в очах респондентів, однак, поступається професії бухгалтера, яка до початку 90-х років ніколи не входила до кола найбільш престижних і привабливих, але тепер, здається, міцно закріпилася саме серед таких. До середнього (нульового) значення, за оцінками опитаних, наближається престиж професій фермера, продавця, актора, агронома, телемеханіка і військовослужбовця, які для виконання відповідних функцій і обов'язків потребують як середньої, так і вищої освіти.

Решту – тринадцять професій – громадська думка зараховує до таких, престиж яких коливається від нижчого за середній до дуже низького. Тут і професії з царини розумової праці, які потребують переважно вищої освіти (ветеринар, художник, учитель, інженер), і посади зі сфери обслуговування й фізичної праці (будівельник, водій, офіціант, медсестра, перукар, майстер-годинник, слюсар, швачка, механізатор) [3].

Навіть покращення економічного стану розвитку країни не вплинуло на оцінку статусу вчителя в українському суспільстві. Про це свідчать дані опитування, проведеного 18 – 24 вересня 2001 р. соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, у якому взяли участь 2000 осіб у віці від 18 років з різних регіонів України. Респондентам було поставлено питання про те, яким, на їхню думку, є рівень авторитету сучасного вчителя серед батьків та дітей. Близько 11,4% опитаних вважають, що серед батьків учитель має високий авторитет. Майже половина респондентів – 45,8% – вважають учительський авторитет у батьківському середовищі середнім, а 34,8% – низьким. Мало того, респонденти впевнені, що подібних оцінок дотримуються й ті, хто щодня спілкується з учителями, – діти. На думку дорослих, 41,6% дітей авторитет сучасного вчителя оцінюють як низький, 42,6% вважають, що рівень вчительського авторитету є середнім, і тільки 9,1% дотримуються думки,

що вчитель має високий рівень авторитету. Очевидно, це свідчить не стільки про низьку оцінку професії, скільки про невідповідність традиційно високого соціального статусу і реального становища, у якому зараз виявилися українські вчителі.

В іншому дослідженні Центру імені Олександра Разумкова, яке проводилося 19 – 27 лютого 2002 року, респондентам пропонувалося визначити рівень довіри до представників різних професій. Перше місце, серед запропонованих вісімнадцяти, посіла професія вчителя. А 89 % респондентів відповіли, що цілком або швидше за все довіряють учителям.

З огляду на це респондентам пропонувалося визначити три фактори, які, на їхню думку, здатні підвищити престиж професії вчителя. З погляду опитаних, найбільш ефективним фактором є підвищення заробітної плати (так вважає 83,1% опитаних). На думку майже половини респондентів (44,7%), піднесенню престижу професії вчителя повинне сприяти підвищення якості педагогічної освіти. А 39,5% вважають за необхідне виплачувати вчителям цільові суми на придбання комп'ютера, літератури та інших вкрай необхідних засобів. Ще 20,6% респондентів дотримуються думки, що підвищити рівень авторитету професії може першочергове надання вчителям жила.

Сьогодні дві причини, на думку фахівців, зумовлюють вплив учителів зі школи – матеріальна і моральна. У суспільстві поступово зникає пошана до вчителя. Викладання у школі стало неprestижним. Класи переповнені, внаслідок чого погіршується дисципліна, у дітей зникає інтерес до навчання. Не можна не погодитися з висновком, який головною причиною такого становища визнає невідповідність між тією суспільною роллю, яка покладається на вчителя, і його реальним соціальним статусом, що виявляється, зокрема, у низькій оплаті праці вчителя, неспроможності держави поки що забезпечити йому надійний соціальний захист та створити належні умови для педагогічної діяльності.

Коштів, які виділяє держава для надання освітніх послуг кожному регіону, не вистачає навіть на покриття базових статей витрат: зарплату, нарахування на зарплату, енергію та енергоносії. Дефіцит бюджетних коштів, які виділяються щороку на загальну середню освіту, лише за останні три роки становить у різних регіонах від 10 до 20%. Освітня вимога дотримання Закону України “Про освіту”, в якому чітко зазначено, що середня заробітна плата вчителя повинна прирівнюватися до аналогічної

ВЧИТЕЛЬ І СУСПІЛЬСТВО: СУПЕРЕЧНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ?

зарплати працівника промисловості. Певні позитивні зміни у цьому напрямі все ж відбуваються. Так, станом на 1 липня 2005 р. ставки вчителів зросли до 446 грн., а середня заробітна плата – 716 грн. [2, 8].

Висновки. Таким чином, зазначимо, що сучасній Україні притаманний невиправданий переки в оплаті праці працівників різних професій. На жаль, найважливіші для життєдіяльності людини сфери – освіта, наука, охорона здоров'я – є найменш оплачуваними.

Отже, нагальною потребою розвитку сучасної освіти є **реформування системи оплати праці вчителів**. Для здійснення цього необхідно:

- визнати неприйнятною практику підвищення зарплати працівникам бюджетної сфери за рахунок скорочення числа працівників;

- приймати будь-які пропозиції щодо впровадження обов'язкових видів соціального страхування (включаючи медичне, пенсійне тощо) виключно у зв'язку з реформуванням загальної системи зарплати;

- всебічно і ретельно публічно здійснити обговорення фахівцями і громадськістю ініціативи стосовно погодинної оплати праці.

У той же час слід зазначити, що форми і методи розв'язання питань, які було проаналізовано вище, потребує подальших досліджень, і напрямом цих досліджень повсякчас

коригуються реаліями нашого буття в постіндустріальному інформаційному просторі.

1. Левченко К. Проблеми дотримання прав жінок на освіту в Україні // Рідна школа, 2002. – № 6.

2. Ніколаєнко С. М. Творити освіту нового типу // Освіта. – 2005. № 34. – С. 1 – 8.

3. Оксамитна С., Бондар В. Престиж професій в оцінках населення сучасної України // Політичний портрет України, 1998. – № 19.

4. Петрик О. Забулений світ української освіти // Дзеркало тижня, 2001. – 27 жовтня – 2 листопада. – № 42.

5. Рекомендації парламентських слухань “Про виконання в Україні Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 12 липня 1995 р. – К., 1995.

6. Рябоконт Л. Вчитель змінює професію. Щоб зупинити цей процес, Кабінет Міністрів затвердив державну програму // “День”, 2002. – 10 квітня. – № 66.

7. Семиволос П. “Вчитель” для вчителя // Дзеркало тижня, 2002. – 11–17 травня. – № 17.

8. Соколова М. Сільський учитель: держава робить із нього фермера. Але втрачати професіоналізм згодні не всі // “День”, 2002. – 18 грудня. – № 233.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Багатство можна втратити, розум завжди з тобою”

Езон

“Недостатньо володіти мудрістю, треба вміти користуватися нею”

Цицерон

“Знання за плечима не носити”

Українська приказка

“У бідуваннях розум – найкращий поводитир”

Евріпід

“Роби добро таємно і шкодуй, коли про нього дізнаються, і ти навчишся радості творити добро”

Л. Толстой